

УКРАЇНСЬКІ КОЛЬОРОПОЗНАЧЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З ВОГНЕМ

О. В. Жихорська

Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка

В статье рассматриваются украинские названия цвета, связанные с идеей огня. Эти названия обусловлены психологией восприятия красного цвета первобытным человеком. Поэтому особое внимание уделяется названиям, связанным с индоевропейским языком-основой. Несмотря на то, что большинство подобных цветообозначений является производными, их этимология просматривается вплоть до основ, которые на самом деле являются очень архаичными.

Ключевые слова: индоевропейский язык-основа, этимология, украинские названия цвета, огонь

У статті розглядаються українські назви кольорів, пов'язані з ідеєю вогню. Ці назви породжені психологією сприйняття червоного кольору первісною людиною. Тому особлива увага приділяється назвам, що пов'язані з індоєвропейською мовою-основою. Незважаючи на те, що більшість таких кольоропозначень є похідними, їхня етимологія простежується до основ, які насправді є досить архаїчними.

Ключові слова: індоєвропейська мова-основа, етимологія, українські назви кольорів, вогонь

The article deals with the Ukrainian names of colors connected with the idea of fire. These names depend on the manner how the ancient people felt the red color. Therefore the extreme account is made of names connected with the ancient Indo-European language. In spite of the fact that most of the colors' names are not basic and originated from the other words, their etymology is very simple. Most of the such names' roots originated from the Indo-European language.

Key words: Indo-European language, etymology, Ukrainian names of colors, fire

До питання символіки кольору і проблеми взаємозв'язку кольору і психіки зверталися багато вчених декілька століть поспіль. На особливу увагу заслуговує монографія Б.Базими "Колір і психіка" [1], де автор розглядає історію символізму кольору, психофізіологічну і психологічну дію кольору на людину, ставлення до кольору при психічних захворюваннях, а також діагностику кольором. Зокрема, Б.Базима зосереджує увагу на зв'язку основних кольорів із природними стихіями у первісних народів.

Нашим завданням є з'ясувати кольороназви, які поєднують з вогнем – однією з чотирьох основних стихій.

Першим і найважливішим здобутком людини, який допоміг їй залишити по собі слід, стало штучне видобування вогню. "Той факт, що люди мустерського часу в нових, значно суворіших умовах поширилися ще далі, ніж раніше, очевидно, пояснюється їх новим найважливішим досягненням – винайденням способів штучного добування вогню" [2, с.42]. Вважається, що "довогняну" істоту ще не можна називати людиною: "Можна сказати, що чоловік починається тільки від того часу, як він став уживати вогонь. Се заняття внесло величезні переміни в його життя і незміряно підняло його над звіром, від котрого він також боронився огнем" [4, с.13-14]. Міфи про походження вогню найбільше поширені у народів, для яких добування і використання вогню-наочна й універсальна ознака виділення людини із тваринного царства [8, с. 239].

Найчастіше вогонь пов'язували з червоним кольором [3, с. 183]. Цю відповідність можна помітити в українських фразеологізмах: *аж червоні вогні в очах мистять* – "хтось погано себе почуває, відчуває наближення стану запаморочення" [11, с.140], *червоний (вогняний) півень* – "пожежа" [11, с.629], *пускати/пустити червоного півня* – "підпалювати що-небудь, викликати пожежу з метою розплати, помсти" [11, с. 721].

Нерозривний зв'язок вогню (українську назву якого виводять з індоєвропейської основи *ognis-/*egnis- [5, т. 1, с. 414]) і червоного засвідчують похідні кольороназви, такі, як *вогненний* – "який має колір вогню; яскраво-червоний" [6, т. 1, с. 361] і *вогняний*, що має те саме значення [6 – т. 1; 362]; *вогняно-червоний* – "червоний з відтінком полум'я; червоний, як вогонь" [6, т. 1, с. 362] є складним утворенням від двох прикметників *вогняний* і *червоний*. Ймовірно, що укр. *червоний* утворений від *червець* (з барвної речовини, що містилася в тілі цієї комахи виготовляли фарбу червоного кольору [6, т. 3, с.757]), відповідно "червоний" може походити від індоєвропейської основи *k^uṛg-/*k^uṛm – "черв'як" [12, т. 2, с.1100].

Іншу групу утворюють кольороназви, які походять від *жар*: *жаркий* – "який має колір вогню; яскраво-червоний" [6, т.1,с.662], *жаристий* – "який має колір жару; вогневий, вогненно-червоний, сліпучий, жаркий" [6, т.1, с.662], *жарий* – "вогняно-червоний, жовто-червоний" [5, т. 2, с.187], що мають індоєвропейську основу *g^hh²er-/*g^hher-/*g^hhor- "гарячий, теплий" [12, т. 2,с.353], цю ж основу має і дієслово *горіти* [5, т.1, с. 567]. До цієї ж групи можна віднести кольороназви *жовтожар* – "оранжевий колір" [7, т. 1, с. 489], *жовтогарячий* - "жовтий з червонуватим відтінком, який має колір апельсина, моркви; оранжевий, червоно-жовтий" [5 – т. 1, с.678] і *червоногарячий* – "який має колір вогню; яскраво-червоний"

[5, т. 3, с.758]. Прикметник жовтогарячий, ймовірно, є калькою з польської мови *żółtogoścący, gorącożółty* – “яскраво-жовтий, оранжевий”, утворений з прикметників *żółty* “жовтий” і *gorący* “гарячий, яскравий” [6, т. 2, с. 204], а жовтожар – з прикметника жовтий та іменника жар, паралельне до жовтогарячий [6, т.2, с. 203]. Отже, **жовтий** походить від індоєвропейської основи *ghel- “жовтий, зелений, сірий” [6, т. 2, с. 203], а **жар, гарячий, горіти**, як вже зазначалося від *g^hh^{er}-/*g^hher-/*g^hhor- [12, т. 2, с. 353].

Можна виділити третю групу кольороназв, які, ймовірно, пов’язані з іменником **багаття**: **багровий, багрий** “темночервоний” [7, т. 1, с.18], **багристий** – “який має багрянний відтінок” [5, т. 1, с. 55], **багрець** – “яскравий багровий колір” [7, т. 1, с. 18], **багровий** – “яскравочервоний” [7, т. 1, с.18], “густочервоний” [6, т. 1, с. 55-56], **багор** – “пурпурний колір” [5, т.1, с. 18], **багрянний** – “яскравочервоний” [7, т. 1, с. 18], **багрянець** – “густочервоний, пурпуровий колір” [6, т. 1, с. 56], **багрець** – “те саме, що й багрянець” [6, т. 1, с.55], **багрян** – “багрянець, багрянний колір” [6, т. 1, с. 56] є похідними від індоєвропейської основи *bhōg- “пекти” [5, т. 1, с.109]. Від цієї ж основи походить і іменник багаття. Кольороназва багрянний, можливо, дала назву водоростям **багрянк** – “відділ (тип) водоростей, те саме, що й червоні водорості” [9, с. 122], яких надзвичайно багато в Чорному морі.

Окремо можна виділити прикметник **бурштиновий** від **бурштин** – “янтар” [5, т. 1, с. 305], який, очевидно, запозичено з німецької мови через польське посередництво, що складається з основ дієслова *bernen* “горіти, полум’яніти”, спорідненого з *brauen* “варити”, *braten* “смажити” й іменника *stē* “(дорогоцінний) камінь” (можна порівняти з англ. *stone* “камінь”) [5, т. 1, с. 305].

Отже, можна виділити кольороназви, пов’язані з вогнем і процесами, що його супроводжують, на позначення **червоного кольору** (вогненний, вогняний, вогняно-червоний, жаркий, жарий, червоногарячий, багрянний, багровий, багристий, багровий) і **оранжевого** (жовтогарячий, жовтожар, бурштиновий).

Варто виокремити три групи похідних кольороназв: 1) утворені від **вогонь** (вогненний, вогняний); 2) утворені від **жар** (жаркий, жаристий, жарий); 3) утворені словоскладанням (вогняно-червоний, жовтожар, жовтогарячий, червоногарячий).

Також виділяємо прикметники на позначення кольору, які походять від індоєвропейської основи *bhōg- (багрянний, багровий, багристий, багровий, багор, багрець, багрян), що є спільним і для іменника **багаття**.

Ймовірно, до кольороназв, які відносяться до вогню, можна віднести прикметник бурштиновий.

Вважаємо доцільним дослідити зв’язок інших основних стихій (води, повітря, землі) із кольороназвами та вживання їх у фразеологізмах, що часто дозволяє виявити архаїчне походження певних назв кольорів.

Література:

1. Базыма Б.А. Цвет и психика: Монография. – Харків: ХДАК, 2001. – 172 с.
2. Всемирная история: В 10-ти т. / Под ред. Е.М.Жукова (гл. ред.) и др. – М.: Гос. изд-во полемической литературы, 1956. – Т. 1. – 747 с.
3. Голубовская И.А. Этнические особенности языковых картин мира: Монография. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2002. – 293 с.
4. Грушевський М.С. Всесвітня історія в короткім огляді: В 6 ч. – К.: Українознавство, 1996. – Ч. 1. – 288 с.
5. Етимологічний словник української мови: В 7-ми т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні: Редкол. О.С.Мельничук (головний ред.) та ін. – Т. I. – К.: Наукова думка, 1982. – 631 с.; Т. II. – К.: Наукова думка, 1985. – 600 с.; Т. III. – К.: Наукова думка, 1989. – 549 с.
6. Новий тлумачний словник української мови / Укл. В.Яременко, О.Сліпущко: У 3-х томах. – Т. I. – К.: Аконті, 2001. – 927 с.; Т. II. – К.: Аконті, 2001. – 926 с.; Т. III. – К.: Аконті, 2001. – 862 с.
7. Словарь української мови / Упор. Б.Грінченко: В 4-х т. – Т. I. – К.: Наукова думка, 1996. – 494 с.; Т. II. – К.: Наукова думка, 1996. – 588 с.; Т. III. – К.: Наукова думка, 1996. – 516 с.; Т. IV. – К.: Наукова думка, 1997. – 616 с.
8. Токарев С. Огонь // Мифы народов мира: Энциклопедия. – Т. 2. – М.: Советская энциклопедия, 1988.
9. Український радянський енциклопедичний словник: В 3-х т. / Редкол.: А.В.Кудрицький (відп. ред.) та ін. – 2-ге вид. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1986. – Т. 1. – 752 с.
10. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т. / Под ред. и с предисл. Б.А.Ларина. – Т. I. – М.: Прогресс, 1986. – 576 с.; Т. II. – М.: Прогресс, 1987. – 671 с.; Т. III. – М.: Прогресс, 1987. – 832 с.; Т. IV. – М.: Прогресс, 1987. – 864 с.
11. Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В.М.Білоножко та ін. – К.: Наукова думка, 1993. – 984 с.
12. Rudnyč’kyj I.B. Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. – Introductory part. – Winnipeg, 1972. – 968 p.; Etymological Dictionary of the Ukrainian Language / by B.Rudnyč’kyj. – Volume II. – Ukr. Mohylo-Mazepian Academy of Sciences and Ukrainian Language Association, 1982. – 1151 p.